

VARGA LÁSZLÓ:
AZ ELHAGYOTT TÖMEG (1950–56)

Bp. Cserépfalvi Kiadó–Budapest Főváros Levéltára, 1994. 266 o.

Normális körülmények között egy korszak, egy probléma vagy esemény feldolgozási szempontjait nem egy-egy magányos történész állítja elő, hanem egy szakma, mely folyamatos disputában van, s az okos, pozitív viták – no meg a folyamatosan készülő tanulmányok eredményeként egyre bővülnek a kutatás és az elemzés szempontjai. A 70–80-as években, hogy ne is említsük a korábbi korszakot, csak szűkebb, bizalmi alapon szerveződő informális szakmai beszélgetések során bővíthettek a „kutatási” és feldolgozási szempontok. E beszélgetések lehettek nyíltak és gondolatébresztők, segíthették a kutatói tisztánlátást, de egyúttal terméketlenek és frusztrálóak is voltak. E jellegzetesség abban nyilvánult meg, hogy a gondolatébresztő beszélgetés után a kutató magára maradt, s egyedül kellett eldöntenie dilemmáját: érdemes-e hozzányúlni a problémához, vállalható-e akár csak a kérdés felvetése is, s hozzá lehet-e jutni majd a megfelelő forrásokhoz? S nem marad-e végül hiányos és egyoldalú az az értelmezési keret, amelybe a „tömegek” életét, viselkedését, belső szervező elveit el tudja helyezni, valamint összefüggésbe tudja hozni a korszak túlpolitizált és túlideologizált politikai és gazdasági rendszerének működésével.

A tartalom tagolása, a tanulmányok címe (*Út a forradalomhoz; A forradalom napjai; Moszkva–Belgrád–Budapest; Nagy Imre a jugoszláv követségen; „Utóvédharc”*) a kötet időrendjét már önmagában is jelzi. A cikkek egy része a rendszerváltás előtt készült, a megírás időpontjainak sorrendje szinte megegyezik a felidézett korszak időrendjével. A sorrend összefügghet azzal a történelmi megítéléssel is, melyet – kényszerűen – minden történésznek föl kellett tennie: hozzá lehet-e már nyúlni a kérdéshez? Hiszen a történész csak azokhoz az adatokhoz, dokumentumokhoz férhetett hozzá, amelyeket a politikai rendszer engedett létrejönni, önmaga igazolására kitermelt vagy hozzáférhetővé tett.

A munkásság és a parasztság történetéről az 1970-es évek elejétől szociográfiák sokaságából szerezhettünk ismereteket. A szociográfiai leíráshoz vezető legfontosabb kutatási eszköz az interjú volt. Egyik-másik szociográfiai munka igen nagy hatást tett az olvasóközönségre, s tán a történész kutatókra is, de a magukat történészként meghatározók munkáiban – megítélésem szerint – igen kevésbé jelentek meg ennek hatásai. A szociografikus megközelítés az egyedit, a személyeset, szociográfiai hagyomá-

nyaink szerint az „irodalmit” jelentette. A történeszi megközelítés a pontosat, a dokumentálhatóat, az általánosan érvényesnek mondhatóat kívánta képviselni. Ennek következtében szakadék jött létre a kutatói megközelítések között. S ennek volt kísérőjelensége, hogy – véleményem szerint – a 70–80-as évek politikai-ideológiai légkörében a szociográfia írás és a történetírás egyaránt torzult. A szociográfia írás az „egyedivel” védte magát, és így sokszor tartózkodott a feltárt probléma általános megfogalmazásától. Ha mégsem, akkor tartós „örök érvényűvel” gazdagította a társadalomtörténet-írást. A történetírás a statisztikailag vagy hagyományosan használt történeti forrásokkal alátámaszthatóval védte magát, s ugyan eredményei nélkülözhetetlenek egy majdani társadalomtörténeti összefoglaláshoz, de feldolgozási szempontjai igen komoly kiegészítésre várnak.

Az egyes kutatási problémák egy láthatatlan „tabulistán” sorakoztak, s az 1945 utáni „tömegekkel”, a munkássággal és a parasztsággal foglalkozó kutatások minden bizonnyal igen előkelő helyen álltak, akkor is, ha nem politikatörténeti, hanem „csak” társadalomtörténeti szempontból kívánta valaki megközelíteni. A tabulista élén természetesen az 1956-os forradalom és a megtorlás állt, hisz a tömegek története, a társadalomtörténet itt politikatörténetté vált.

A dokumentumok hiányának szélsőséges esetével találkozunk az 1956-os forradalom és megtorlás esetében. A forradalom iránti érdeklődés, a már szabadon megszólaló szemtanúk állításai és az általános vágy, hogy „megtudjuk az igazságot”, a történeszi és szociográfusi módszereket egy cél irányába terelte: bármilyen eszközökkel is, interjúval, dokumentumokkal, logikai eszközökkel és feltételezésekkel le kell tudni írni a történéseket és azok értelmét.

Így íródott meg Varga László könyvének két remek tanulmánya, amelyek az 1956. október 23-i és 25-i napokat próbálják rekonstruálni. Az eszközök kombinációja igazán izgalmas, új eredményeket felszínre hozó oknyomozásra vezet a Kossuth téri sortűz tekintetében. (Erről később részletesebben írok.)

Az ’56-ot megelőző korszakra vonatkozó írások azonban erősebbek, jobbak lennének, ha a szociográfusok, a 70-es évek elejétől interjú módszeret használó szociológusok és az elsősorban dokumentumok feldolgozására építő történészek meggyezést alakítottak volna ki a kutatási és elemzési eszközök kölcsönös használatáról. Ez utóbbi esetben az eddig elértnél sokkal szélesebb szempontrendszer állna rendelkezésünkre a kutatáshoz, sokoldalúbban tudnánk leírni a történéseket, s eredményesebbek lennének a történések mögött meghúzódó mozgatórugók elemzésében is.

1956 ELŐTT

A kötet első három tanulmánya leíró jellegű. A téma igen szerteágazó. Szó van bennük arról, hogy az erősödő kommunista párt átvette a hatalmat a szakszervezetek fölött, s hatalmi szóval azok funkcióit teljes mértékben átalakította. Az új célok a szakszervezetekkel folytatott harcban, így többnyire negatív formában, az új működési rend szempontjából nem elfogadhatónak értékelt elemek kritikájában fogalmazódtak meg: a ’45-ben alakított üzemi bizottságokkal szemben a gyáripár fölötti hatalmi kontrollért; az ágazati kollektív szerződésekkel szemben a vállalati szintű kollektív szer-

zódésekért; a termelékenység gyengeségeit kritizálva az órabéres rendszerrel szemben a teljesítményberezésért; a szociáldemokrata „szindikalizmus akadékoskodásával szemben” a tervutasítások végrehajtásáért; a szakmai szakszervezetekkel szemben az ágazati szakszervezetekért; a munkafegyelem megsértéseként megjelenő irányítási zavarokkal szemben a munkafegyelmi követelmények erősítéséért.

Olyan fogalmakkal találkozunk, mint a szabotázs, az igazolatlan mulasztás, a fegyelem tudatos lazítói, termelési értekezlet, műhelyértekezlet, szakszervezeti instruktor-brigád, offenzíva a teljesítményberezés kiterjesztéséért, bér- és normacsalások elleni kampány, normarendezés, normaszigorítás, norma- és bércsalás, normaharc, beralaptúllépés stb

Az első két tanulmány alcímei azt a leíró, illetve magyarázó keretet jelölik ki, amelyet a szerző a fenti idézetekkel is jelzett tények elhelyezésére, megértésére ajánl. Így az első írás a termelőszervezetet mint a központból irányított bürokratikus vezérlés, gazdaságirányítás tárgyát mutatja be – Kornai János fogalmi rendszerében. Kitérnik, hogy csupa irrealitással, erőszakkal, kényszerrel van dolgunk, amely még az eredeti kommunista ideának sem felel meg, hisz nem növekszik így a termelés, vagy csak látszatnövekedés jelenik meg a rossz szervezés, a selejtes munka stb. következtében, s kialakul a – már a cikk alcímében megfogalmazott – hiánygazdaság.

A második írás alcíme az osztályharcra utal, melyet nemcsak a fent idézett korabeli szavak jelölnek, hanem az a néhány interjúrészlet is, mely jelzi, hogy a dolgozók számára kijelölt magas normakövetelmények és az ehhez kapcsolódó alacsony bérek még az egyébként hozzáértő dolgozókat is arra kényszerítették, hogy szakmai szempontból elfogadhatatlan munkát végezzenek, selejtet termeljenek, tönkretegyék a gépeket stb.

Így a tanulmányban – ha kimondatlanul is – két értelmet nyer az osztályharc fogalma: a korabeli erőszakos kommunista hatalom osztályharcként állította be saját erőfeszítéseit a tervek megvalósításáért, a teljesítmény növeléséért, a bérek leszorításáért, s minden sikertelenségben az ellenség aknamunkáját látta megjelenni. Ehhez mindig meg is nevezte azt a csoportot, amelyiket akadálnak érzett. Említésszerűen ezek meg is jelennek a tanulmányban: szociáldemokraták, szindikalisták, munkásigazgatók, mérnökök, művezetők, kétlakiak stb.

Másik értelmezésben az osztályharcot a munkások folytatták a normacsalással, a teljesítmény-visszatartással stb. – vagyis itt újra megismételhetnénk a fenti felsorolást.

„A munkásosztály a paradicsomba megy” (Munkáspolitikai az 50-es években) című írás nyugodt, kiegyensúlyozott leírással állítja szembe a korabeli politika hamis jóléti ideológiáját a valósággal, s kimutatja, hogy az 50-es években jelentősen beszűkítették a munkásság jogait, csökkent a fizetett szabadság, erősen korlátozták a munkavállalás és munkahely-változtatás szabadságát.

Kimutatja, hogy az életszínvonal javulását, növekedését hirdető ideológia csak szólam: 1949–53 között csökkent az életszínvonal, romlott a fogyasztási javak minősége, s ez a tendencia csak a júniusi fordulattal torpant meg.

Az életviszonyok romlásában nemcsak a bérek reálértékromlása, hanem más kényszereszközök is szerepet játszottak. Így a kötelező békekölcsönjegyzés, a folyamatos normarendezések, az állandó munkaverseny-kényszer.

Adatokkal bizonyítja, hogy a jóléti ideológia ellenére a lakáshelyzet, az egészségi és munkabiztonsági körülmények elviselhetetlenek voltak.

Mindemellett az „osztályharc” rendkívül sok áldozatot szedett, a félelem és rettegés mindennapos volt.

Nem kétséges, hogy az 1956 előtti, s végül a forradalomhoz vezető korszak tartalmának és formájának meghatározója a szovjet mintákra épített, totalitárius eszközöket használó kommunista hatalmi törekvés volt. Az alkalmazott eszközök és formák semmilyen tekintetben sem igazodtak a társadalom által addig kifejlesztett struktúrákhoz, szervezetekhez, kultúrákhoz, értékekhez, jövőképhez és törekvésekhez stb.

A megelőző korszak nagyon lassú, és súlyos terheket hordozó, defeudalizálódási, modernizálódási, polgárosodási, középosztályosodási folyamatait néhány év alatt, erőszakos eszközökkel szakította meg, s olyan ismeretlen, a különféle társadalmi csoportok számára érthetetlen célokat, struktúrákat, működési mechanizmusokat állított fel, amelyek kényszerzubbonyként vették körül a társadalmat.

Ugyanakkor a kényszerzubbony nem adott azonos mozgási lehetőséget az egyes rétegeknek. Voltak olyanok, melyek számára – nemcsak az ideológia szintjén – tágabb mozgástér nyílt, s olyanok is, melyek kíméletlen likvidálását tűzte ki célként a rendszer. E kiindulópontot elfogadva azt kell megvizsgálnunk, hogy a hatalom miként alakította ki a különböző mértékű mozgástereket a kényszerzubbonyokon belül, s az érintettek miként éltek az ilyen módon szabályozott, esetleg figyelmen kívül hagyott, és így szabályozatlan mozgástérrel.

E társadalomtörténet-írási feladat megoldását nehezíti, hogy a '45–48 után kialakult rendszer szinte teljes mértékben megakadályozta a '45 előtti korszak társadalomtörténeti kutatásait. Mivel a rendszerlegitimáció egyik legfontosabb eleme volt a '45 előtti korszak kritikája, így csak lassan és töredékesen nyílt mód annak ideológiamentes kutatására.

Különösen igaz ez a társadalomtörténeti kutatásokra, hisz ezek lettek volna hivatottak a „tömegek” struktúráját, elkülönülő csoportjait, életét, törekvéseit, értékeit, pozícióit, szervezeteit stb. bemutatni. Ez nagy veszélyt jelenthetett az új rendszer legitimációjára, amely az igazságosság, a közjó, a jólét megvalósítójaként tüntette fel magát, s százezreket, milliókat érintő erőszakosságait is így próbálta legitimálni.

Úgy vélem továbbá, hogy a két háború közötti korszak társadalomtörténeti kutatásainak hiányai is okozták, hogy nem jöttek létre jól megfogalmazott feldolgozási szempontok, s így hiányosak a szakma eszközei a '45 utáni korszak értékeléséhez is. Az így szabadon maradt helyre azután szinte akadálytalanul, olykor észrevétlenül törhettek be a kommunista rendszer legitimációs szempontjai.

Varga László cikkgyűjteményének címe – kissé sántító parafrázisa – az *elhagyott társadalomtörténet – magára maradt társadalomtörténet-írás lehetne*. Ha a kötet címéül választott meghatározásból az „elhagyott” szóra teszem a hangsúlyt, azt fejezi ki, hogy a '48–56 közötti rendszer – eltekintve a júniusi fordulat rövid hatásától – nem volt hajlandó válaszolni a társadalom igényeire. Tömegként értelmezhetjük a forradalomban is, amikor a társadalom többsége réteg- és csoport-hovatartozásán felülemelkedve, megelégette a rendszert, s ennek adott kifejezést. A forradalom sorsa a mun-

kástanácsok szétverésével dönt el, s valóban elárvultan maradt a társadalom, igényeire a hatalom erőszakkal válaszolt. Így teljesen el tudom fogadni.

Ha viszont a hangsúly a tömeg szón van, akkor nagyon zavar a kifejezés kétértelműsége. A magyar társadalom 1945-re erősen strukturálttá vált. A párt valóban tömegként kívánta kezelni, de a felszín mögött a strukturáltság megmaradt. Sőt a totalitárius hatalom is arra épült, hogy a társadalom egyes rétegeit egymás ellen fordítva erősítse saját hatalmát. Az ellenség és bűnbakkeresés a mindennapi hatalomfenntartás technikája volt. Ez esetben nem fogadhatjuk el a „tömeg” megfogalmazást, s a társadalmat analitikusan kell kezelnünk, leírnunk.

A kötet első két tanulmánya az iparra, a szakszervezetekre, az ipari munkaszervezetekre, a termelő munkás és a termelési célok megvalósulására koncentrálnak. A könnyen befogadható általánosság szintjén megtudjuk, hogy mindezek egy erőszakos politika és gazdaságpolitika áldozataivá váltak. Társadalomtörténeti szempontból azonban nem kapunk elég anyagot, ismeretet annak megértéséhez, hogy a hatalom miért vette célba a munkásság szervezeteit, a munkaszervezet egyes intézményeit, s azt sem látjuk, hogy a célba vett intézmények milyen szerepet tölthettek be az érintett rétegek integrációjában.

A szakmai alapon szerveződő szakszervezetek akkoriban már 50–70 éve működtek, kialakítva a maguk kultúráját, keretet adva egy társadalmi alcsoport integrációjának. Az ipari munkaszervezet igen fontos fejlődésen ment át a két világháború közötti korszakban, amelyen belül megjelent az órabéres és az akkord munka, kialakultak a szaktudással, a munkavégzés technológiáival kapcsolatos normák, kialakultak a gyáripari társadalom egyes alcsoportjai és közöttük a meghatározott viszonyok. A szociáldemokrácia és a szindikalizmus mint ideológiák összekapcsolták a termelést a föltörékvő, saját társadalmi pozícióját javítani akaró termelőcsoportokkal. Mivel került tehát szembe a kizárólagos hatalomra törekvő kommunista vezetés?

Az államosítás, a piaci koordináció bürokratikus koordinációval való fölváltása nem elegendő magyarázat, hisz például '45–48 között a bányá- és energiaipar, vas- és acélipar igen jelentős részét államosították Európában, a munkaszervezetek mégsem váltak oly termékletlenné, mint hazánkban, s különösen nem szüntették meg a munkásság belső szerveződéseit.

Úgy érzem, éppen e témában hiányzik leginkább a '45 előtti kutatás. E kutatási és értelmezési eredmények lehetővé tennék, hogy az ötvenes évek társadalomtörténetírásáról lehántsuk, vagy legalább a megfelelő helyre tegyük a hatalom totális megszerzésének és működtetésének akció-történetét, hogy végre kibontakozhasson előtűnk az a rendkívül sokrétű történet, amelyet az ötvenes évek egyes társadalmi csoportjai megéltek, elszenvedtek.

Tudjuk, hogy a társadalom, ha még évtizedeket is vesz igénybe, előbb-utóbb föllázad, ha eltúlzott volt a kényszer, de a kényszer ideje alatt is él a társadalom, s rejtőzködő története nem azonos a fent említett akció-történettel. Úgy vélem, hogy a 60–80-as évek társadalomtörténeti kutatásai nagyobb figyelmet fordítottak a javasolt megközelítésre, mint az '56 előtti korszaké.

Kitűnő szakmunkának tartom a kötet „Munkáspolitikai az ötvenes években” című tanulmányát, mert kérdésfeltevése és vonalvezetése világos: a megfelelő eszközökkel fejt le a valóságról a korszak munkásjóléti ideológiáját, s bemutatja a tényeket.

A SORTÚZ

Varga László „A harmadik napon” című tanulmányában rekonstruálja a véres október 25-i napot.

E nap fordulópont volt a forradalom történetében. E napon lépett fel először összehangolt, szervezett formában a pozícióit megőrizni kívánó rákosista hatalom. E napon vitte dűlőre – tragikus áldozatok vállalása mellett – a fegyvertelen tömeg a forradalom ügyét, pontokba foglalt követelésekkel jelezve, hogy nem fogadja el a politikai „kiigazításokat”, a viszonylagos kontinuitást sem. E napon vesztette el utolsó erkölcsi maradékait a pártvezetés azzal, hogy tárgyalás helyett fegyverrel kívánta meggyőzni a fegyvertelen tömeget. S valószínűleg e napon fogadta el Nagy Imre a tömegek által neki szánt szerepet. A szerző a sortűz hiteles történetének megírására vállalkozott – sikerrel.

A parlament előtti sortűzek és az Akadémia utcai tűzpárbaj előzményeinek és tényleges lefolyásának rekonstrukciója bravúros. A szerző felhasznált minden lehetséges dokumentumot, hivatalos visszaemlékezést, továbbá interjúkat, emléktöredékeket. Minden közlésnél megvizsgálta az információ tartalmát meghatározó érdekeket, vagyis az információ valószínű torzításait. Bárhonnan jött is az információ, bármilyen érdeket, beállítást is szolgált, összevetette más információkkal, s csak akkor hagyta ki az elemzésből, ha az egyáltalán nem volt kapcsolatba hozható más közlésekkel. Valószínűsítem, hogy a tűzparancsok írásos dokumentumai soha nem fognak előkerülni, feltételezésem szerint ilyenek nem is készültek, így nem marad más hátra, mint hogy egyszer a tűzparancsokat kiadni képes politikai akaratervényesítés csoportpszichózisába is betekintést nyerjünk.

Varga László használta a tények elferdítésétől hemzsegő, már-már klasszikus, hivatalos magyarázatokat, de csak olyan mértékig, ameddig – ellentmondásaikkal együtt is – segítettek a tényleges helyzet leírását. Így csak be-beszüremlik a történetbe a rendszermentő „hősies partizánmitosz”, amely '57 után teljesen elurulta a forradalom eseménytörténetét, s amelynek a mítosszal szemben a maga véres valóságában oly nagy szerepe volt az októberi és a decemberi tűzparancsok végrehajtásában.

Egyszer, ha majd túl leszünk annak a 40–60 sortűznek a kutatásán, amely októberben és decemberben szedte áldozatait, akkor talán lesz egy irodalmi vénával rendelkező történész, akinek kedve támad a partizán, ávéhás, pufajkás stb. „forradalmi hősiesség” kultúrantropológiájának kutatására.

Az események több szintéren, a szinterek között mozgó szereplőcsoportokkal játszódtak.

Valószínűsítem, hogy sok figyelmet igényelt az esemény- és megfigyeléstöredékek időbeliségének meghatározása, mint ahogy térbeli elhelyezése is.

A rekonstrukció hitelességét nagyban erősíti, hogy számításba vette a megelőző harmincöt év minden részállítását, s a leírás során ezeket értékelte, valószínűsítette.

A leírásból egy izgalmas-tragikus történet bontakozik ki előttünk, mely során az egyes szereplők szándékolt és véletlen, vagy éppen félreértésen alapuló cselekedetei is logikus, valószínű magyarázó keretbe kerültek.

„A harmadik napon” című írás nem foglalkozik a sortűz politikatörténetével, így nem tud választ adni arra a kérdésre, hogy mikor és ki adott tűzparancsot. Azonban az események rekonstrukciója során megvizsgálta „csapatmozgások”, majd a lövések irányai és logikai kapcsolatai, s végül az, hogy minden felvonult alakulat időben kapcsolódott be a sortűzbe, feljogosítja a szerzőt annak valószínűsítésére, hogy a Kossuth teret körülvevő épületekben elhelyezkedő partizán- és ÁVH-s egységek, valamint a parlament védelmére rendelt orosz és magyar egységek egyaránt és előre rendelkeztek tűzparanccsal.

A rekonstrukció izgalmas része a korábban kevesebb figyelmet magára hívó Akadémia utcai pártközpont körül kibontakozott lövöldözés, amely a rekonstrukció szerint kiindulópontja lett a Kossuth téri tömeget ért második, talán az elsőnél is véresebb, s eddig teljesen érthetetlen támadásnak.

„UTÓVÉDHARC”

Ugyan a szerző csak a munkástanácsokról írott tanulmányát sorolta ehhez az alfejezethez, mégis úgy gondolom, hogy a megelőző, „Nagy Imre a jugoszláv követségén” című írás fontos adalék a munkástanácsok rövid történetének megértéséhez.

Varga László a munkástanácsok, különösképpen a Központi Munkástanács és a kormány tárgyalásainak jól összefogott, érdekes eseménytörténetét adja. Középpontba a hatalmi szerkezet körüli vitát állítja. Eszerint az 1956. október 30. és február közepe között folyó történet lényege az, hogy a munkástanácsok, a forradalom spontán módon létrejött intézményei milyen szerepet tölthetnek be a különböző szinteken, milyen munkamegosztás alakulhat ki a hatalom tradicionális szervezeteivel.

Vállalati szinten a szakszervezet és a párt mellé kerül-e a munkástanács, avagy, érvényesítve a november 4. előtti napokban kialakult pozíciókat, mindkét előbbi szervezet továbbra is kívül marad a vállalaton.

A második szint, a közigazgatás szintje. Itt sem elméleti kérdésekből indultak ki, hanem a végbement spontán folyamatokból. Abból, hogy az október végi, novemberi napokban igen sok helyen elkezdődött a kommunikáció az egymáshoz közeli vállalati munkástanácsok között, mind Budapesten, mind a megyékben, s a megyék jelentős részében megalakultak a megyei munkástanácsok. E szervezetek pedig a forradalmi követelések letéteményesének gondolták magukat, s át akarták venni a megyei tanács közigazgatásban betöltött szerepét is.

A harmadik az országos szint, amelyet a munkástanácsok megalakítandó országos szövetsége töltött volna be. Ez azonban nem érinti a kormányzati szint problematikáját, már csak azért sem, mert akkor egyenesen meg kellett volna támadni magát a tárgyalópartnert, Kádár Jánost és társait. Így tehát a kormányzati részvételt nem intézményesített formában, hanem személyes-bizalmi eszközzel: Nagy Imre kormányba való visszavételével kívánták megoldani. Ebben látták a forradalmi követelések megvalósulásának biztosítékát.

A központi szintéren folyó tárgyalások felidézése útján megtudhatjuk, hogy a munkástanácsok ezekben a napokban nem szűk munkásönigazgatási, vállalati szintű szervezeteknek tekintették magukat, hanem a forradalmi követelések megvalósulásának ellenőreiként. Az oroszok bevonulása, a Kádár-kormány megalakulása, Nagy Imre és csoportja elfogatása után nem volt bizalmuk az új hatalomhoz, de megértve a pozíciókat, tárgyalások útján kívánták biztosítani elképzeléseik megvalósulását.

A tanulmány részletesen elemzi az 1956. november 22-én megjelent, az Elnöki Tanács által kibocsátott rendeletet a munkástanácsokról. Az elemzés kapcsán bemutatja a kormány és a KMT véleményeltéréseit. Eszerint a kormány vállalati szintre, s azon belül is a vállalati pártszervezettel és a szakszervezetekkel megosztott szerepbe kívánta visszakényszeríteni a munkástanácsokat, amíg a KMT a tárgyalások során kizárólagos hatalmat kért a vállalati szintre, valamint a középszintű és felsőszintű szervezeteinek létrehozásához való jog megfogalmazása mellett tört lándzsát. A szerző az események leírásának világos vonalvezetésével jut el '57 februárjáig, amikor is már kimondható, hogy Kádár János szándékai sikerrel érvényesültek: „szép csendesen elszűrítettük a munkástanácsokat.”

A tanulmány központjába helyezett kérdés mellett csak utalásszerűen jelenik meg az a társadalmi-politikai környezet, amelyre a munkástanácsok tárgyaló emberei támaszkodhattak, illetve azok a tömegeket megmozgató tapasztalatok, amelyek a képviselt törekvések motívumait adták.

Igaz, az események olyan gyorsan követték egymást, igaz, az egész történet alig négy hónap alatt játszódott le 35-40 évvel ezelőtt, igaz, e törekvéseket soha nem látott megtorlás követte, amely lehetetlenné tette mind a résztvevők, mind a történészek számára az utólagos elemzést, igaz, a rendszerváltás első éveiben a még életben maradt emlékezőkre a szabad környezetbe való beilleszkedés, identitásuk újrafogalmazásának nehézségei terhelődtek, amely másként, de a megtorláshoz hasonló mértékben nehezítette meg a hiteles emlékezést, mégis úgy gondolom, hogy szükség lenne – s bizonyára interjúkat kell ehhez használni – azoknak a problémáknak kimerítő feltárására, amely a tanulmányban megfogalmazott törekvéseket motiválta.

Az irodalomban fölvetett egyik legfontosabb kérdéssor: a munkás-önigazgatás, a munkástulajdon, a piachoz való viszony, az emberi értékekkel és önérzettel összhangban működő termelőszervezet, és/valamint a demokratikus szocializmus kérdése. Saját, 1989–90-es kutatótapasztalataim azt mutatták, hogy bár a fent említett fogalmi szinten e kérdések csak kevesekben fogalmazódtak meg, az ötvenes évek társadalmi-politikai tapasztalataira adott spontán, sokszor nem koherens válaszok felderítésével és elemzésével nemcsak a társadalomtörténet-írást gazdagíthatnánk, hanem közelebb juthatnánk annak megértéséhez is, hogy miért sikerült ilyen rövid idő alatt kihúzni a talajt a forradalmi törekvések alól. E kérdés másik oldalának vizsgálatát szintén nem tekintette feladatának a tanulmányíró. Nevezetesen azt, hogy milyen belső erők működtek az orosz segítséggel hatalomra került pártállami vezetésen belül. A Nagy Imre és csoportja sorsával foglalkozó tanulmány közvetett adalékot ad e kérdések megválaszolásához.

Dávid János